

Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Metodu*

Hayrettin ÖZTÜRK**

Öz

Kazanlı âlim Musa Cârullah (1875-1949), büyük bir mütefekkir ve aksiyon adamıdır. Onun Kur'an anlayışının şekillenmesinde, yaşadığı dönemin büyük etkisi olmuştur. Cârullah, karşılaştığı bütün bu sorunlara Kur'an'dan cevaplar arayarak, İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapmaya çalışmış, Müslümanların çağdaş sorunlarının çözümünü Kur'an'a dönüfte görmüş ve yorumlarıyla İslam Medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu makalede, Kazanlı âlim Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı; ona göre Müslümanların uyanışında Kur'an'ı anlamının rolü; sosyal meselelere Kur'an'dan çözümler; ayetlerin tefsirindeki yenilikçi metot ve yorum yöntemi konuları ele alınıp değerlendirilmektedir. Bu esaslar çerçevesinde onun Kur'an anlayışının temellerini; Kur'an ve Sünnet, Kur'an'ın evrenselliği, hür aklın hüccet/delil oluşu, cedidcilik ve yenilikçilik konuları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı, Musa Cârullah'ın nasıl bir Kur'an anlayışına sahip olduğunu tespit etmek, bakış açısını belirlemek, yorumlarının temelindeki Kur'an anlayışını ortaya koymaktır. Kısaca bu makalede onun yaklaşımı modernist ve gelenekçi yorumlar açısından ele alınmış ve neticede onun, klasik İslam mirası ile modern bilimleri senkronize etme gayreti içerisinde olan bir düşünür olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cârullah, Musa Cârullah, Cârullah ve Kur'an, Bigiyef

Musa Cârullah's Understanding of the Qur'an and His Interpretation Method

Abstract

Musa Cârullah (1875-1949), a scholar from Kazan, is a notable thinker and actionist. His understanding of the Qur'an was deeply affected by his time. He searched for answers to problems of his time through the Qur'an, tried to make an intellectual revolution in the Islamic world, saw the solution of the contemporary problems of Muslims to return to the Qur'an and made a significant contribution to Islamic Civilization with his comments. In this article, we analyze his understanding of the Qur'an, role of understanding the Qur'an in revival of Muslims, his answers to social issues through the Qur'an and his modernist method and interpretation method of the Qur'an. In this context, the basis of his understanding of the Qur'an contains the Qur'an and Sunnah, universality of the Qur'an, being the evidence of the free mind and innovation and newness. Thus, the aim of this article is to identify Musa Cârullah's understanding of the Qur'an, to determine his point of views and to present his Qur'anic understanding that he has. In short, his approach is examined from point of traditionalist and modernist interpretations and it is concluded that he is a thinker in a struggle for synchronizing classical Islamic inheritance and modern sciences.

Key words: Cârullah, Musa Cârullah, Cârullah and Qur'an, Bigiyef

Atf İçin / Please Cite As:

Öztürk, H. (2020). Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı ve yorum metodu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2010-2022.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2020

* Bu makale, yazara ait "Musa Carullah'ın Kur'an Anlayışı" adlı bildirinin (Öztürk, 2019)" gözden geçirilip genişletilmiş biçimidir.

** Doç. Dr. - Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hozturk@omu.edu.tr & hayrettin.ozturk55@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6796-2122

Giriş: Konu, Amaç, Önem ve Yöntem

19. Yüzyılın başlarında Mısır'da Cemaleddin Efgânî, Muhammed Abduh; Hindistan'da Sir Seyyid ve Fazlurrahman ile hız kazanan modernist hareket, İslam âlimlerinin Kur'an'ın modern tefsirine olan ilgisini artırmıştır. Bunun Müslüman dünyasındaki sosyokültürel yapıdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yüzyıllar süren durgunluk ve gerilemeden sonra, bir yanda, hâlâ devam eden sömürgecilere karşı olan mücadele ve Müslüman topraklarının yağmalanması, diğer yandan da Müslümanların özlerini araştırarak kendine gelmeye çalışması modernist hareketlere zemin hazırlamıştır. Bu durum, Müslümanları entelektüel bakımdan manevi mirası inceleme ve değerlendirmeye yöneltmiş ve bu da Kur'an araştırmalarına ilgiyi beraberinde getirmiştir. Kur'an'a bu yeni yorum ve yaklaşımlar, Kur'an araştırmacılarının heyecanını artırmış ve Müslümanlarda bir kıpırdanmaya vesile olmuştur.

Bu kıpırdanış Rusya Müslümanları arasında ıslah hareketi olarak başlamış ve öncülüğünü de Kursavî, Mercânî ve Rızâeddin b. Fahreddin gibi âlimler yapmışlardır. Rusya'da müceddid hareketini geniş bir coğrafyaya yayan ise Kazanlı âlim Musa Cârullah¹ olmuştur.

Musa Cârullah, her şeyden önce bir aksiyon adamıdır. İslam dünyasının sorunlarıyla ilgilenmiş, okumuş, düşünmüş, üretmiş ve uygulamış, inkılâpçı, zeki, hür düşünen ve düşündüklerini de dile getiren bir düşünürdür. Taklitçiliğin arttığı, intihallerin çoğaldığı ve düşüncenin durma noktasına geldiği İslam dünyasında müceddid hareketinin öncüleri arasında yer almıştır.

Amacı İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapmak olan Cârullah, Müslümanların çağdaş sorunlarını Kur'anî perspektiften ele almaya çalışmış ve sorunların çözümünü Kur'an'a dönüşte görmüştür. Bu sebeple de onun Kur'an anlayışının tespiti önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede meselelere çağdaş bir şekilde yaklaşmaya çalışan Musa Cârullah'ın öncelikle Kur'an'a nasıl bir değer atettiğini ve hangi perspektiften baktığını belirleyerek yorumlarının temelindeki Kur'an anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. İkinci olarak; Cârullah'ın yorumlarında Kur'an'a yaptığı referanslarını, tefsirindeki metodunu ve takip ettiği yöntemi tespit ederek böylece onun ayetlerden ne şekilde yararlandığını belirlemiş olacağız.

Dolayısıyla çalışmanın konusu olan Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı, onun bu anlayış yönteminden hareketle İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapma arzusu ve Kur'an'a yönelik okuma biçimlerinin tespitine sağlayacağı katkı nedeniyle önem arz etmektedir. Çalışmanın bu önemine binaen Cârullah'ın Kur'an'ı yorumlama usulünü tespit amacıyla onun literal veya kültürel bir okuma mı ya da benzer bir ifadeyle selefi veya aklî bir okuma mı sergilediğini ortaya koymaya çalışacağız (bu okuma isimlendirmeleri konusunda bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s. 177; Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, s. 39-48). Bu amaca ulaşmamız sağlayacak yöntem literatür incelemesi; kaynakçada da belirttiğimiz üzere 10 adet eserine atfen yapılan irdelemeler olacaktır.

Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı

Orta Asya'nın Büyük mütefekkirlerinden ve ilim adamlarından Musa Cârullah'ın yazdığı 6 ciltlik tefsiri, meali ve Ahkâmü'l-Kur'an isimli eseri bugün mevcut olmadığından onun Kur'an anlayışını ve yorum yöntemini diğer kitaplarından yola çıkarak ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Musa Cârullah, her şeyden önce çok yönlü bir ilim adamıdır. O, hem kıraat-ı seb'a'yı bilen bir Kur'an hafızı, hem bir usulcü, hem fakih ve muhaddis olarak çeşitli alanlarda eserler vermiş bir düşünürdür. Onu bütün yönleriyle bir makalede ele alıp değerlendirmek takdir edilir ki mümkün değildir. Bu sebepten biz makalemizde onun Kur'an anlayışını ve onu yorumlama yöntemini ele alacağız.

Musa Cârullah'ın, Kur'an anlayışını veya yorum yöntemini dört esas/temel üzerine bina edebiliriz: Bunlardan birincisi; Kur'an ve Sünnet ilişkisine dair anlayışı, ikincisi; Kur'an'ın evrenselliğine dair bakış

¹ Son asırda yetiştirdiği büyük İslâm âlimi Musa Cârullah Bigiyef, 1875 yılında Kazan'ın Rostov-Don şehrinde dünyaya geldi. Kazan'da başlayan tahsilini, Buhara, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Şam medreselerinde tamamladı. Tahsil hayatından sonra döndüğü memleketinde bir taraftan gazetecilik yaptı, diğer taraftan Rus Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Burada başlayan ilmi, siyasi ve içtimai hareketlere öncülük etti. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra da bu çalışmalarını on üç yıl sürdürdü. Yazdığı bir eserden dolayı tevkif edildi, eziyet ve işkencelere uğradı; Rusya'dan firar etmek zorunda kaldı. Sürgün denilebilecek bu hayatı, Çin, Afganistan, Hindistan, Finlandiya, Almanya, Türkiye, İran, Irak, Japonya ve Mısır'da geçti. 1949 yılında Kahire'de vefat etti. Musa Cârullah'ın tefsir, hadis, fıkıh ve usul ilimlerinin yanı sıra siyasi ve sosyal meselelere dair yüz civarında eseri bulunmaktadır (Görmez, 1999).

açısı, üçüncüsü; hür aklın hüccet/delil oluşuna yönelik görüşü ve dördüncüsü de ceditcilik/yenilikçilik konusundaki yaklaşımıdır.

Kur'an ve Sünnet Anlayışı

Musa Cârullah, Kur'an'ın; şeriatın aslı, ümmetin dayanağı, hikmetin kaynağı, aklın ışığı ve fikirlerin nuru olduğunu söyler. Ona göre Kur'an'ın ayetleri kesindir, akli hükümlere uygundur, geneldir, hiçbir mensuh değildir, her ayet, amel etmeyi zorunlu kılacak hüküm içerir. Kur'an, Allah'ın ilmi ve kelâmıdır, mahlûk değildir. Onun mesajı bütün insanlığa gelmiştir (Cârullah, 1998, s. 102-108).

Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışında, Kitap ve Sünnet ön plandadır; yani o, şer'i delillerde sıralamaya özel bir önem verir. Bu konudaki anlayışını, "Ben Kur'an-ı Kerim ayetlerine ve Hz. Peygamberin sünnetine; fakihlerin mezheplerini, kelmacıların cedellerini, sufilerin hayallerini, felsefecilerin kıyaslarını, siyâsilerin hevalarını, sosyologların nazariyelerini (teorilerini) hiçbir surette takdim edemem" (Bigiyef, 1912, s. 39; Cârullah, 1907, s. 188) biçiminde Kur'an-Sünnet uyumuna (Çelik ve Eyüpoğlu, 2016, s. 35-64) önem verdiğini ifade etmektedir.

Hindistan'da bulunduğu sıralarda, orada ortaya çıkan hadis ve sünneti aslı kaynak olarak kabul etmeyen bir grubu eleştirmiş ve sünnetin önemini vurgulamak için Kitabı's-Sünne adlı eserini yazmıştır. 1938 senesinin Ocak ayında Mekke'de tanıştığı Ubeydullah Sindî (1862-1944) adlı Hindistanlı bir âlim ile birlikte İlhâmü'r-Rahman fî Tefsîri'l-Kur'ân adında, oldukça hacimli bir tefsir kitabı hazırlamışlardır. Cârullah, bu âlim sayesinde Şah Velîyyullah Dehlevî'nin (1702-1762) eserlerini çok yakından tanımış ve bunları Sindî ile birlikte okumuş, söz konusu olan tefsiri Dehlevî'nin metodu ile inşa etmiştir.

Cârullah, sünneti müstakil bir hüküm kaynağı olarak kabul eder. Hadislerin ise sıkı bir tenkide tabi tutulması gerektiğini savunur. Hadisin Kur'an'a arzına hassasiyet gösterir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak "Fakirlik övünç kaynağıdır" ile "fakirlik nerede ise küfürdür" hadislerini tahlil eder (Cârullah, 1914, s. 66).

Bigiyef, kendi yorumunun doğruluğunu teyit maksadıyla hadislerden de yararlanmıştır. Özellikle Allah'ın rahmetinin sonsuzluğu konusundaki yorumunda bunu görmekteyiz (Cârullah, 1996, s. 307-309). İlahi rahmetin umumiliğine delil olarak ileri sürdüğü hadislerden biri şudur:

"Rasûlullah'ın huzuruna Hevâzin kabilesinden bazı esirler getirilmişti. Bunlar arasında çocuğunu kaybeden bir kadın da vardı. Bu yüzden o, göğsünde biriken sütü sağarak başka çocuklara veriyordu. Daha sonra esirler arasında kendi çocuğunu buldu. Hemen alıp göğsüne basarak onu derin bir şefkatle emzirmeye başladı. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) çevresindekilere "Şu anne kendi öz çocuğunu ateşe atar mı dersiniz?" diye sordular. Ashab-ı Kiram da "Hayır, ateşe atmamak için elinden gelen her şeyi yapar" karşılığını verdiler. O zaman, âlemlere rahmet olarak gönderilen İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.); "Yemin ederim ki Allah kendi kullarına bu annenin öz çocuğuna olan merhametinden çok daha fazla merhametlidir" buyurdular." (Aynî, tarihsiz, s. 100)

Kur'an'ın Evrenselliğine Dair Yaklaşımı

Kur'an'ın bir inanç, ibadet, muamelat (sosyal ilişkiler, siyaset, hukuk, bilim...) ve ahlak kitabı olarak mesajlarının çağlar üstü geçerlilik taşıdığı hususunu Musa Cârullah'ta da görmek mümkündür. Cârullah, Kur'an'ın evrenselliğini savunur ve buna Enfal suresinin 72. ayetini misal olarak verir. Ayet mealen şöyledir:

"İman edip de hicret etmeyenler ise hicret etmedikçe sizin onlara hiçbir koruyuculuğunuz yoktur. Bununla beraber eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aranızda anlaşma bulunan kavim aleyhine olmaksızın yardım etmeniz üzerinize borçtur."

Musa Cârullah, bu ayeti günümüz milletleri ve toplumları açısından değerlendirerek Türkiye-Rusya örneğini verir. Şöyle bir soru sorar: Farz edelim bundan sonra Rusya hükümeti, Türkiye devletine savaş açtı. Türkiye hükümeti o takdirde Rusya Müslümanlarından yardım isterse, bizim durumumuz ne olur?

Cârullah, bu soruyu Enfal suresinin 72. ayeti ışığında dört ihtimal çerçevesinde cevaplandırmaya çalışır:

- (1) Rusya Müslümanları, ya Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini inkâr ederek umursamaz bir tavır alır.
- (2) Ya iman etmekle beraber, Rusya Hıristiyanlarıyla birlikte olup Türkiye Müslümanlarına savaş açar.

(3) Ya da dininin gereklerini yerine getirip Türklere yardım ederler; Rusya ile antlaşmayı bozar ve onlarla savaşa katılmazlar. Devlet içinde büyük bir ihtilal çıkarırlar; ancak bu yolu tercih etmeleri, içinde bulunduğu şartlar icabı Rusya Müslümanları aleyhine kötü sonuçlar doğuracaktır.

(4) Veyahut da dört ihtimalin en garibi olarak, devletin antlaşma haklarını tamamıyla gözetip, Rus tarafından da Türk tarafından da ayrılıp tarafsız kalırlar. Ayeti kerimenin siyakına göre istisna, olsa olsa bu tarafsız kalma durumunu ifade edebilir” (Cârullah, 1997, s. 61-62). Cârullah burada kararın dini referanslara göre belirlenmesi gerektiğini ima etmektedir.

Musa Cârullah'a göre Kur'an, her devre, her sahadaki ihtiyaçlara cevap verecek hükümler içerir (Cârullah, 1998, s. 82-110). Meselâ; Ona göre, “Size ilimden pek az şey verilmiştir” (İsra, 17/85) hitabı yalnız Kur'an'ın indiği dönemdeki bedeviler için söylenmiş bir söz değil; insanlık ve medeniyetin her dönemi için söylenmiş geçerli olan bir hakikattir (Cârullah, 1914, s. 66). Öyleyse Müslümanlara düşen görev, geçmişe takılıp kalmamak, geleceği gösteren Kur'an'a dönmek, onda bugünü ve yarını aydınlatacak ışığı aramaktır.

Cârullah'ın, miras ve kadınların şahitliği konusundaki yorumları (Cârullah, 1933, s. 95-101) ve ilmi tefsiri bir ihtiyaç olarak görmesi, onun evrensel bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir (Görmez, 1999, s. 173). Cârullah'ın bu evrensel bakış açısı onu ayetlerin yorumunda genellemeci yaklaşımlara sevk etmiştir. Ona göre bütün ayetler geneldir ve her hangi bir sınırlandırmaya (tahsis) maruz kalmamıştır (Cârullah, 1998, s. 103). Buna örnek olarak “boyunduruk altındaki birini azat etmek” (Beled, 90/13) ayetini örnek olarak verebiliriz. Cârullah'a göre bu ayet, sadece köle azadını değil, “esirlikten, hapisten, borçluluktan ve ölümlerden” (Cârullah, 1933, s. 84) de azat olmayı kapsar.

Cârullah, tahsise karşı olmasına rağmen kendisi bazı genel ayetlerin yorumunda tahsise gitmiştir. Meselâ; “Ey İman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılınmıştır” (Bakara, 2/183) ayetinin kutuplarda yaşayan Müslümanları kapsamadığını, gün oluşmadığı için oruç tutmanın oradakilere farz olmadığını söylemiştir (Cârullah, 1975, s. 115-116, 119-120).

Musa Cârullah, Kur'an'ın önceden yapılmış yorumlarının, bugünün ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği kanaatinde. Öncekilerin yorumlarını takip etme yerine Kur'an'a başvurulmalı ve o yeniden yorumlanmalıdır. Ona göre akıl, her hakikatin mizanıdır (Cârullah, tarihsiz, s. 9; Görmez, 1999, s. 82).

Hür Aklın Hüccet/Delil Oluşu

Musa Cârullah'a göre bir Mümine iki kaynak yeterlidir: Bunlardan biri; Kâinat kitabı, diğeri de Kur'an'dır. İnsanın kurtuluşu bu iki kitaptan azami derecede istifade etmesine bağlıdır. Kâinat kitabının öğreticisi akıl ve içtihat melekesidir. Musa Cârullah'a göre Kur'an, fikir hürriyetine büyük bir serbestlik tanır. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Kur'an'a nispetle okyanustan bir katredir” (Cârullah, 1933, s. 5) der.

Cârullah, doğru anlamaya bizi götürececek şeyin hür akıl olduğunu, bu sebepten hür aklın ilahi bir hüccet/delil değeri taşıdığını söyler (Bigiyef, 1912, s. 36, 41, 78; Görmez, 1999, s. 102). Onu hakikatin terazisi olarak görür (Cârullah, tarihsiz, s. 9) ve Peygamber gönderilmeden de aklın nuru ile şeriatın bütün ilkelerine ulaşabileceğini (Cârullah, 1998, s. 98) söyler. Bunun için de “tutkunluktan kurtulma” kavramını sıkça kullanır. “Akılda, fikirde, fehm (anlayış) ve hürriyet mesleğine sülûk ettiğini” (Bigiyef, 1912, s. 37) söyler. O amacını kısaca: “Maksadım efkâr-ı İslamiyyede inkılâp hareketleri yaratmaktır” (Cârullah, 1975, s. 12) şeklinde özetler.

Musa Cârullah, “aklın azatlığı (hürriyeti) sayesinde medeniyet dünyasının terakki ettiği; aklın tutkunluğu sebebiyle de İslam âleminin gerilediği” (Bigiyef, 1912, s. 35) kanaatinde. Ona göre esas ilke “nakl-i sahih ile akl-ı sarîh'in uyumu” (Cârullah, 1907, s. 191-192) ve Müslümanların Kur'an'ın içeriğiyle doğrudan buluşabilmesidir (Cârullah, 1933, s. 5). O, İslâm'ın dinamik kuvvetine inandığını, bilgi ile eylemin buluşmasına önem verdiğini, içtihat kapısının kapanmasının İslâm'ın duraklamasına sebep olduğu için dini meseleler üzerinde düşünmeyi engellediğini, yeni bir şey düşünmeyen kafaların durup donduğunu, yerinde sayanın ilerlemediğini (Bigiyef, 1912) ifade etmiştir. O bu görüşleri doğrultusunda, Arap şairi Ebû'l-Alâ el-Maarrî'den pek çok beyit nakleder (Cârullah, 1975, s. 151).

Tecdit Anlayışı

İslam'ın başlangıcından beri tarihin her alanında ortaya çıkan problemlere, İslam'ın evrensel mesajını esas alarak yeni çözümler getiren ve içtihat adı verilen düşünce geleneğini temel kabul eden Musa Cârullah, İslam'ın her asırda hayat ile olan irtibatını kurma sadedinde içtihadı büyük önem vermiştir (Cârullah, 1907, s. 28, 62).

Musa Cârullah, hem hayatında hem de ölümünden sonra, olumlu ya da olumsuz anlamda bir reform hareketi içinde gösterilmeye çalışılmıştır. Meselâ; 1911 yılında Hâşim Nâhid, "Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yolları" adlı eserinde onu Martin Luther'e benzeterek şöyle der: "Hıristiyanlar içerisinde hakikatperest bir müceddid çıktı, İncil'i tercüme etti ve İncil'i anladıkları dakikadan itibaren Allah'ın vekili gibi gözüken papazlar küçülüp İncil'in ilâhî yükselmeye başladı. Nihayet fikrin ve vicdanın esaretini kırmaya muvaffak oldular. İslamiyet'in Luther'i de şimdi Asya'da zuhur etti. Bu müceddid, Kazanlı Musa Bigiyef'tir" (Nâhid, 1911, s. 213).

1913 yılında İngiliz yazar Williams, Musa Cârullah hakkında "Müslümanların Luther'i" başlıklı bir makale kaleme alır. Makalede Cârullah'ın İslâmî bir reform hareketi başlattığını, bu hareketin bütün İslam dünyasına yayılacağını iddia etmiş ve onun Müslümanların Luther'i olacağı fikrini ileri sürmüştü (Togan, 1947).

Bu değerlendirmeler, Musa Cârullah'ın hasımları tarafından da aleyhine kullanılmıştır. Oysa Musa Cârullah, "efkâr-ı İslamiyyede bir inkılâp hareketi meydana getirmek" gibi bir gayesi olsa da, (Cârullah, 1911, s. 12) reform, dinde ıslahat ve İslam'ı medeniyete tatbik etme gayreti onun en hoşlanmadığı ifadelerdir. "Büyük Mevzularda Ufak Fikirler" adlı eserinde "Hiçbir meseleyi kuru iddia olsun diye yahut reformatörlük hevesiyle yazmadım" (Cârullah, 1914, s. 92) der.

Bir başka yerde; "Benim nazarımda İslamiyet, ıslahat-ı diniyelerin hiçbirine muhtaç değildir. İctimai, dini ve siyasi hastalıklar İslamiyet'te değil, bizim özümüzdedir. O öldürücü hastalıklardan arınmak için çarelerini aramak elbette lazımdır. Hıristiyanlık dünyasında reformasyon devri vardı. Lakin İslam tarihini Hıristiyanlık tarihine taklit ettirmek doğru değildir" (Cârullah, 1914, s. 92) der.

Musa Cârullah, Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi İslam'ın en temel kaynakları hakkında yeni fikirler ileri sürmüştür. Ancak, Musa Cârullah'ın birçok konuda diğer yenilikçilerden farklı bir çizgide yer aldığını söylemek mümkündür. Burada Musa Cârullah'ın yenilikçiliğinin gelenek üzerine dayanan bir yenilikçilik olduğunu ifade edenler olmuştur (Doğan, 2002, s. 129).

Musa Cârullah'ın, ceditçi bir geleneğe sahip olduğu doğrudur. Bir müceddid, üç esasa başvurur: Tatbikat, yorum ve kaynak. Tatbikat eleştirildiğinde yoruma gidilir. Yorumun arkasında ya bir ayet ya bir hadis vardır. Böylece yorum sizi kaynağa götürür. Tarihselliği de bu okuma biçimi olarak yorumlamak mümkündür (tarihsellik konusunda geniş bilgi için bakınız: Eyüpoğlu ve Yıldız, 2014, s. 97-130). Buradan hareketle Musa Cârullah'ın mutlak manada yenilikçi bir ruha sahip olmadığı, daha doğrusu yeni durumları dikkate alma anlamında gelenekçi çizgiye daha yakın olduğu dile getirilmektedir. Meselâ; mirasla ilgili konularda, çok açık ve net bir biçimde miras hükümlerini savunmaktadır. Onun için Kur'an'ın ayetlerinin anlaşılması önemlidir. Bu sebepten onu gelenekselci sınıfa koymanın daha doğru olacağını savunanlar olmuştur. Musa Cârullah'ın, Kur'an'ı evrensel bir metin olarak okuduğunu; bu okumayı da bir usul içinde gerçekleştirdiğini; bu usulün de usul tarihimizin var olan ve Ebu İshak eş-Şatibî ile sistemleşen gâî/amaçsal yorumculuk olduğunu ileri sürenler de söz konusudur. Diğer taraftan kadınlar hakkındaki yorumları, ilahi rahmetin umumiliği meselesi, neshi kabul etmemesi, oruç vb. konulardaki yorumlarından hareketle onu modernist yaklaşım sergileyenlerin sınıfına da dâhil edebiliriz. Cârullah'ın görüşlerinde bunların hepsine referans bulmak mümkündür (Literal ve kültürel yaklaşımları birleştiren bir yorum konusunda bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s. 163-198).

Musa Cârullah'ın Yorum Yöntemi

Cârullah, yönteminin esasının bazı dini kitaplarda yer alan asılsız şeylerden İslâmiyet'i arındırma amacına hizmet etmek (Cârullah, 1975, s. 47) olduğunu söyler. Dini, hurafelerden arındırma çabasında bazı tenkitlere maruz kalacağını ancak bu konuda mazur sayılması gerektiğini şu cümlelerle ifade eder: "İslâmiyet'i hurafelerden arındırmak için büyük cesaretle yahut delilikle, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna ve büyüklerine hücum edersem ilim ehlinin gözünde mazur görüleceğini ümit ederim" (Cârullah, 1975, s. 48).

Musa Cârullah, pek çok eserinde Kur'an ayetini, klasik yorumlara aykırı bir şekilde yorumlamıştır. Fakat yorum yöntemi hakkında fazla açıklayıcı bilgiler vermemiştir. Buna rağmen yazdığı eserlerden yöntemi hakkında bazı bilgiler elde etmek mümkündür.

Musa Cârullah'a göre Kur'an, şeriatın aslı, ümmetin dayanağı, hikmetin kaynağı, aklın ışığı, fikirlerin nurudur (Cârullah, 1998, s. 103-104). Cârullah, ayetlerin sosyo-kültürel koşullar göz önüne alınarak tefsir edilmesi taraftarıdır. Meselâ; kutuplarda oruç tutma konusunu buna örnek olarak verebiliriz. Bu fikrini de Kur'an'ın icazından ve mantikî açıklamalarından yararlanarak temellendirmeye çalışmıştır.

Cârullah, ilke olarak te'vile karşı olduğunu müteaddit yerlerde zikretmiştir. Ona göre Kur'an'da yer alan ifadeler, umumi kapsamlıdır (Cârullah, 1998, s. 103-104). O, zahiri manaya hamledilmesi gereken bir ifadeyi te'vil yoluyla eğip bükmenin doğru olmayacağını söyler (Cârullah, 1998, s. 103-104) ve "benim tefsirim, te'vil zahmetlerinden ve Kur'an-ı Kerim'in muciz nazımlarını ıslah etme iddiasından inşallah tamamıyla beridir" der (Cârullah, 1975, s. 53; 1998, s. 103-104). O, te'vili istisna kabul eder ve asıl olarak lafızların zahiri anlamlarını (Cârullah, 1998, s. 103-104) esas alır. Fakat hakiki anlamı terk etmemek kaydıyla te'vile de başvurulabileceğini söyler. Onun kabul etmediği te'vil, hiçbir yöntem, kural ve ilke tanımayan gelişigüzel yorumlardır. Yani dilin ve örfün delaletiyle anlaşılacak hakiki manaları nefyetmek her zaman günahdır (Cârullah, 1914, s. 28-29). Meselâ; melekleri, tabiat kuvvetleri olarak te'vil etmek ve İsrâ mucizesini rüya ile te'vil etmeyi doğru bulmamakta ve eleştirmektedir (Cârullah, 1914, s. 29, 74-75). Bu kurallara dikkat edilmek kaydıyla te'vil yapılabilir ve kendisi de Zülkarneyn'i kelime manasından esinlenerek (iki boynuzlu) "din ile medeniyeti birleştiren hakim bir hâkim" ve Ye'cûc ve Me'cûc'u "yeryüzünde her yerde ve zamanda bulunabilecek zararlı insanlar" olarak yorumlar (Cârullah, 1933, s. 23, 32). *Bu yaptığı te'villerle lafızların ardındaki mananın önemli olduğuna vurgu yapar.* Böylece birçok noktada geleneksel yorumlara itiraz ederek kendi yorumlarını ortaya koymaya çalışır. Ona göre şer'î nassların (şeriatin dayanağı olan ayet ve hadislerin lafzî anlamlarının) delaleti ve ifadesi, sınırlandırılmayacak kadar geniştir (Cârullah, 1975, s. 199; 1914, s. 28). Mesela o, boşanma meselesinde, nikâhın gaye ve faydalarının ortadan kalkması, eşlerin her ikisi için de boşanma mazereti sayılabileceğini belirtir ve her halde boşanma meselelerini, sadece kanunların lafzî yorumu yahut fıkıh kitaplarının farazieleriyle değil de, ailenin durumuna ve sosyo-kültürel koşullara göre çözüme bağlamanın daha makul olduğunu savunur (Cârullah, 1933, s. 96). Aynı şekilde mirastaki farklılığı da salt hukuki farklılık olarak değil de ihtiyaçların farklılığı olarak ele alır. Sosyal hayatın nizamı ve esasları değişirse, kadın mirastan erkek kadar hatta daha fazla miras alabilir. Şartlar değişirse lafızların ruhuna uygun olacak hüküm uygulanır (Cârullah, 1933, s. 98). Bu türden bazı yaklaşımları nedeniyle yukarıda değindiğimiz gelenekçi çizgiye yakınlığının yenilikçiliğe kaydığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Cârullah mevcut sosyo-kültürel koşullara göre yaklaşımına ya gelenekçi ya da yenilikçi çizgide yön vermiş olmaktadır.

Cârullah, *harfî (birebir) çeviri ile serbest çeviri* arasında belli seviyeyi yakalamış bir müfessirdir. Onun iki çeviri yöntemini de hassas bir biçimde mezcettiği söylenebilir. Muhkem ayetlerde birincisine (harfî çeviriye), müteşabih ayetlerde ikincisine (serbest çeviriye; te'vile) daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ama o, her şeyden önce ayetten Allah'ın asıl maksadının ne olduğunu bulmaya ve anlamaya çalışmıştır (Demirci, 2015, s. 67-92). Ayetler hakkında düşünme meydanının geniş olduğunu, ayetlerin farklı şekillerde yorumlanabileceğini, bir insanın bir mana anlarken, diğerinin bin mana anlayabileceğini söylemesi, çok anlamlılığı kabul ettiğini göstermektedir (Cârullah, 1975, s. 225). Mesela; "ruh" kelimesi Cârullah'a göre; "Kur'an", "ruh" ve "Cebrail" anlamlarının üçüne de gelebilir; bu "ruh" kelimesiyle her üç mana da anlaşılabilir (Cârullah, 1998, s. 107-108).

Musa Cârullah, te'vili iki kısma ayırır; Kelamcıların te'vili ki, bu te'vilde ayetler, zahiri anlamlarından uzaklaştırılır. Diğeri ise, tasavvufî te'vil ki bu te'vilde ise zahiri anlam tamamıyla terk edilmez ve mutasavvıf, zahirin kılavuzluğuyla ikinci bir manaya ulaşır. Musa Cârullah'a göre, zahiri anlamdan uzaklaşmamak kaydıyla Kur'an'ı te'vil etmek caizdir. O kelamcılarının te'vilini lafzi manadan uzaklaştığı için doğru bulmaz (Sabri ve Cârullah, 1996, s. 356-357). Ancak zaman zaman bu görüşüne aykırı olarak onun Kur'an ayetlerini parçacı bir yaklaşımla tefsir ettiğini, lafzın zahiriyle bağdaşmayan yorumlarda bulunduğunu yani te'vile başvurduğunu, Arap dilinin gramer kurallarını zorladığını söyleyebiliriz. Abese suresine yaptığı tefsiri buna örnek verebiliriz.

Musa Cârullah'ın, bazen lafız-maksat uyumu açısından; bazen metinsel-tarihsel bağlamı dikkate alarak; bazen bütünselliğe-tikelliğe bağlı kalarak ve bazen de özneliğe-nesneliğe meylederek yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Bu onun o anki sosyo-kültürel koşulları dikkate almasından kaynaklanmış olabilir. Bazen

de ilkelerine ters düştüğü ve kendisiyle çeliştiğı görülmektedir. Bu çelişkilerin olması doğal karşılanabilir. Zira sancılı bir dönemin sancılı bir mütefekkiridir. Birçok alanla meşgul olmuştur. O, hem bir düşünce ve fikir adamı, hem de usul, furû, ahlak, maneviyat ve tabiat ilimleriyle meşgul olmuş bir düşünürdür. Böyle düşünürlerin sorun-çare arasındaki gerilime girmeleri nedeniyle cesur yazma eğilimleri ve bu nedenle de hataya düşmeleri makul karşılanabilir.²

İki insanda tutarsızlık aramamak lazımdır: Biri gönül adamı, diğeri de eylem adamıdır. Çünkü bunların lüks düşünceye vakitleri yoktur. Tutarsızlık her zaman olabilir. İki kapak arasına giren hiçbir kitap yoktur ki insanoğlu orada kısmen de olsa bir çelişki görmesin.

Musa Cârullah'ın Klasik Anlayışa Aykırı Yorumları

Abese Suresi

Musa Cârullah, Abese suresindeki ilk ayetlerin, Hz. Peygamber'i azarlama ve kınama anlamı içermediğini; aksine Hz. Peygamber'in bu ayetlerle övüldüğünü iddia etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber Abdullah b. Ümmi Mektum'u sadece birkaç saniye bekletmiştir. "Abese" ve "Tevella" kelimelerindeki gaip zamiri, kinayeli olarak malı ve nesebi ile böbürlenene, hak ve hidayetten kendini müstağni gören mütekebbir kişiye racidir. 17. Ayette "Kabrolası insan! Ne inkârcıdır" ifadeleri de buna delalet etmektedir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in (olumlu olan) iki şeyden birini bırakıp diğeri ile uğraşmasını yüz çevirme (tevellî) olarak değerlendirmez. Zira yüz çevirme (tevellî) ifadesi görevden kaçmak ve sırt çevirmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber mütekebbir ve müstağni kimselere yöneldiğinde görevini yerine getiriyor ve Kureyş'in ileri gelenlerine hidayete ererler ümidiyle mesajını tebliğ ediyordu.

Abese suresiyle ilgili Cârullah'ın görüşlerine aykırı pek çok rivayet vardır. Bu olayı açıkça ortaya koyan rivayetleri, sebebi nüzulleri nasıl değerlendirmeliyiz? Hz. Peygamberi uyaran birçok ayeti kerime var. Hz. Peygamber hata yapabilir. Ama onun hatası hemen düzeltilir. Zaten onun sorumluluğu da bu demektir. Ayrıca dil açısından da fevkalade bir zorlama vardır. "en cæbu'l-e'mâ" diye devam ettiğimiz zaman "abese"nin failini Mekke'nin eşrafına göndermemiz mümkün değildir.

Kadının Şahitliğı

"Ve'steşhidû şehâdeyni min ricâliküm...; erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun..." Bakara suresinin 283. ayetindeki şahitlik "şehâdet" değil, "istişâd"dır (şahit olmaya devam etme). Burada vurgu "eda" sırasındaki şahitliğe değil, akdin kuruluşu sırasındaki "tahammül" şahitliğindedir.³ Aksi takdirde "velâ ye'be's-şühedâü izâ mâ du'û; şahitler çağrıldıklarında kaçınmasınlar" (Bakara, 2/282) ayetine gerek kalmazdı.

Kısaca kadının şahitliğı hususunda Musa Cârullah klasik anlayışa karşıdır. Ona göre; eğer kadınların şahitliğinde akıllarının noksanlığı sebep teşkil ediyorsa, bu anlayışa göre kadınların rivayet ettiği hadislerin de kabul edilmemesi gerekirdi. Kaldı ki şahitlik, iki kişinin haklarını korumaya yönelik iken hadislerde rivayet edilen hükümler, bütün ümmetin haklarını kollamaya yöneliktir. Hadis Usulü ilminde kadınların rivayet ettiği hadisler, erkeklerinki gibi makbuldür (Cârullah, 1933, s. 99).

Cârullah'a göre tıpkı erkekler gibi kadınlar da şahitlik ehliyetine haizdir. Ancak kadınlar, mahkemeye davet edilerek sorguya çekilme gibi külfetlerden muaf tutulmuşlardır. Külfet zorunlulukları yoktur (Cârullah, 1933, s. 100).

Hiçbir yerde kadın erkek arasında bir ayırım yoktur. Buradaki şahitlik hususundaki durum mahkemelerde, hâkimler huzurunda, hasım tarafların davalarındaki münakaşaların içinde olmak, sıkıntılı bir durum olduğu için Kur'an-ı Kerim, kadınları şahitlik görevinden muaf tutmuş olabilir. Dolayısıyla bu sınırlamada kadın açısından bir mahrumiyet değil, onlara karşı büyük bir saygı söz konusudur. Bu ise bir noksanlık değil, fazlalıktır (Cârullah, 1933, s. 100).

² İslam dünyasında sıkıntılı dönem düşünürlerinin malum problemlere değinme nedeniyle kendi özel hayatlarını da tehlikeye atarak hapse girdikleri bilinmektedir. Birçok örnekten biri olarak burada İmam Serahsi hatırlanabilir (Yüksek, 2019, ss.621-622). Hapis gerekçesi de yönetimin halka yüklediğı vergilerin miktarına itiraz etmesidir. Zira İslam'a göre adil olmayan yani insanın gücünü aşan mükellefiyetlerin yüklenmesi kötülüktür ve kötülüğe elle müdahale ilk meşru tepki biçimidir, hatta bu emri bi'l-ma'ruftur (Yüksek, 2018, ss.363-373). Usul ve furûa ait görüşleri incelendiğinde, inandığı değerlerden taviz vermeyen diğere meşhur bir örnek olarak Taberi de burada zikredilebilir (Yüksek, 2015, s.463).

³ Klasik Fıkıh kitaplarında, tahammül şahitliğı ve eda şahitliğı olmak üzere iki tür şahitlikten bahsedilmektedir. Herhangi bir akdin kuruluşu (inşa) sırasında şahit bulundurmak ya da akdin gerçekleşmesine tanıklık etmek "tahammül şahitliğı"; herhangi bir ihtilaf vukuunda, daha önce şahit olduğu durumu beyan etmek ise "eda şahitliğı"dır. Buna göre adeta kişi, bir akdin gerçekleşmesinde tanıklık edince tanıklık ettiği şeyi üstlenmekte ve bunu muhafaza ile yükümlü olmakta; ihtilaf vukuunda ise daha önce üstlendiğini, yüklediğini, tanıklık ettiğini doğru olarak ortaya koymaktadır.

Kadınlar Hakkındaki Diğer Görüşleri

Cârullah, kadının yaratılışı konusunda Müslümanlar arasındaki kadının erkekten yaratıldığına dair düşüncenin yanlış olduğunu vurgular. Ona göre bu düşünce Tevrat kaynaklı olup İslami değildir. Malum görüş Samilerde ve Tevrat'ta kadının erkekten yaratıldığına dair düşüncenin yansımasıdır (Cârullah, 1933, s. 21-22; Ulaş, 1993, s. 20-21). Cârullah'a göre Allah erkeği neden yarattı ise kadını da ondan yaratmıştır (Cârullah, 1975, s. 49-51).

Peçenin İslam'dan değil, örf ya da adet kaynaklı olduğunu, başörtüsü ile ilgili ayetlerin yüz ve elleri içermediğini belirtir (Cârullah, 1933, s. 36-37).

İslam'da kadının başkanlık dâhil tüm siyasi haklara sahip olduğunu söyler. Bu görüşüne delil olarak Belkıs örneğini verir ve konuyla ilgili ayetleri delil gösterir (Cârullah, 1933, s. 57-58).

Kutuplarda Oruç

“Ey İman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size de farz kılındı.” (Bakara, 2/183) ayetinde orucun ayı ve günlerinin sayısı belirtilmemiş, farziyeti zikredildikten sonra orucun ruhsatları üzerinde durulmuştur.

Cârullah, “Soğuk mıntikalarda veya kutuplara yakın bölgelerde Müslümanlar yerleşmiş diyelim. Gündüzleri 3-4 aydan 7-8 aya kadar uzun olan o yerlerde Ramazan orucu veya mutlak anlamda oruç farz olur mu?” şeklinde farazi bir soru sorar. Cârullah'ın; “cevabı olmayan üç mesele”den birisi olarak kabul ettiği bu soruya yanıtı da te'vil götürmeyecek kadar sarıhtir. O yerlerde oruç farz değildir, zira oruç sayılı günlerde farz kılınmıştır. Gündüz ve gecesi bir yıl olan kutuplarda veya gündüz ve geceleri haftalar, aylar süren soğuk bölgelerde belirli gün olmadığı için, (eyyâmen ma'dûdât) gerçekleşmediği için, oralarda ikamet eden insanlar orucun farziyeti hitabından, mekan hususiyetindeki eksiklik nedeniyle elbette istisna edilmiş olur.” (Cârullah, 1975, s. 49-51) Aynı soruyu namaz açısından ele alan Cârullah, namazın varlığına esas teşkil eden vakit her durumda vardır. Vaktin tahakkuku için Güneşin doğması veya batması gibi itibari durumların gerçekleşmesi şart değildir (Cârullah, 1975, s. 84). 24 saatten ibaret devresi olmayan yer bulunmaz. Kutupta, ekvator da olsa bir gün 24 saattir. Bu sebeple 24 saat sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı gibi evrelere taksim edilerek namaz kılınabilir (Cârullah, 1975, s. 84).

Cârullah'ın, “ibadetlerin de vakitlere bölünmesi kolaylık içindir, yoksa vakitlerin kendilerinde hususi bir ehemmiyet yoktur. Beş vakit namazın vücûbuna vakitlerin sebebiyeti de yoktur.” Bu görüşüyle İslam Hukukçularının “vakitlerin, namazların sebebi olduğunu” kabul eden anlayışlarına muhalefet eder. Cârullah'ın namaz vakitleriyle ilgili gerekçeleri, oruç için geçerli olmaz mı? Cârullah, kendisine yöneltilceğini tahmin ettiği bu soruya şöyle cevap verir: “Namaz vakitlerini takdir suretiyle tayin ederek amel etme her ne kadar meşru ise de oruç meselesi buna kıyaslanamaz. İkisinin arasında gayet büyük fark vardır. Zira namazda asıl olunan sürekliliktir. Oruçta ise asıl olan adem yani yemenin yokluğudur. Zira helal yiyip içmek, her dakika ve her saniyede mubahtır. İmsak vakti ise geçicidir, geçiciliğin vücuduna da devamına da delil aramak zorunludur. Şâri tarafından gösterilmiş olan hudut dairesinde bir şeyin/ibadetin devamı mümkün değil ise kul, ihtiyarıyla veya hevesiyle tayin kılınan hudut dairesinde o şeye/ibadete devam edecektir ki bu da farz bir ibadet olamaz.” (Cârullah, 1975, s. 116)

Allah'ın Rahmetinin Umumiliği Meselesi

Musa Cârullah'ın bir başka farklı görüşü de Allah'ın rahmetinin mümin-kâfir herkesi kapsadığı, cehennemdeki azabın ebedi olmayıp, belirli bir süre olduğu dolayısıyla ahirette tüm insanlığın kurtulacağı hususudur (Cârullah, 1909, s. 716-720).

Cârullah'ın bu görüşlerine İstanbul'da bulunan Şeyhü'l-İslamlık makamı karşı çıkmış ve bu konuda, lehte ve aleyhte pek çok reddiye yazılmıştır. Bu reddiyelerden biri de Mustafa Sabri Efendi'nin, “Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi”dir (Sabri, 1916, s. 164).

Meselenin esası şudur; bilhassa kâfirler için azabın ebedî olup olmamasıdır. Bu konuda sahabe döneminden itibaren pek çok görüş ortaya atılmıştır. Bu konuda en toplu malumatı İbn Kayyim el-Cevzî vermektedir. O, Hâdî'l-Ervah adlı kitabında azabın ebediliğini savunanlarla buna karşı çıkanların delillerini detaylı bir şekilde yazmaktadır (Fahredden, 1910, s. 16). Burada zikredildiği şekliyle; azabın ebedî olduğunu savunanların delillerinin başlıcaları şunlardır:

a) Kur'an'da kâfirlerin ebedi azap görecekleri konusu, *bulûd* ve *ebed* kavramlarıyla dile getirilmiştir. Yine Kur'an'da geçen *abkâb*'dan (Nebe, 78/23) kasıt azabın sonsuz devirler boyu devam edeceğidir.

b) Allah'ın azapla ilgili vaadinden dönmesi mümkün değildir. Azabın bir müddet sonra kesilmesi vaatten dönmek demektir.

c) İlâhî rahmet, ahirette sadece müminlere tahsis edilmiştir.

d) Azabın ebedi olacağı konusunda Ehli Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir (Yavuz, 1991, s. 302-309).

Azabın ebedi olmadığını söyleyenler arasında ise; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Amr, Abd b. Humeyd, Şa'bî, İshak b. Râhuye, Cehm b. Saffan, Ebû Huzeyl el-Allâf, Mevlana Celâleddîni Rûmî, İbn Teymiye, İbn Kayyım el-Cevziyye ve İsmail Hakkı İzmirli'yi sayabiliriz (Yavuz, 1991, s. 305; Hasan, 1983, s. 473-474; İzmirli, 1341).

Allah'ın vaadinden dönmesinin Arap lügatinde sözden dönme veya yalan anlamına gelmediğini ifade eden Cârullah, vaadden dönmenin mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Cârullah'ın bu görüşünün kaynağı Muhyiddin İbn Arabî'nin Futuhâtü'l-Mekkiye'sidir. Cârullah, görüşüne delil olarak ileri sürdüğü ayetlerden biri de Hûd suresi 11/107 ayeti ("Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklar. Ancak Rabbin (çıkarmayı) dilerse (o) başka. Çünkü Rabbin istediğini yapandır") ile İbrahim suresi 14/48 ayetidir ("O gün yer başka yere gökler de (başka göklere) değiştirilir. Hepsi tek ve kahredici yüce Allah'ın huzurunda durur"). Bu ayetler, azabın ebediliğinin "gökler ve yer devam ettikçe" şartıyla kayıtlığından söz eder. Cârullah, Kur'an'da mutlak olarak ebediyet ifade eden "*bulûd*" kelimesini, "yerler ve gökler devam ettikçe" ibaresiyle sınırlandırır, böylece hem azap hem de azabın ebediliği Allah'ın dilemesi ve belirli bir müddetle kayıtlanmış olmaktadır. Onun hulûd ve ebed kavramına getirdiği bu sınırlılık anlayışı, iki kelimenin lügat ve istilâh anlamları açısından da doğrudur. *Hulûd ve ebed* kavramları, Arap lügatinde uzun müddet beklemek veya uzun süren bir zaman dilimini ifade etmektedir (İsfehânî, 2010, s. 93-94, 502-503; Yavuz, 1991, s. 308).

Cârullah, Ehli Sünnetin bu meseleye yaklaşım tarzını eleştirmekte ve onların, haddi aşanların⁴ ve kasten adam öldürenlerin⁵ ebedi olarak cehennemde kalacaklarını bildiren ayetleri te'vil ettiklerini ancak küfür hakkında olanları te'vil etmediklerini ifade etmektedir.

Cârullah, "gökler ve yer var olmaya devam ettikçe onlar orada sürekli kalacaklardır" ayetinden, azabın bir gün sona ereceğini söylerken ancak bu ayetten hemen sonraki ayette de cennetlikler için aynı ifade kullanılmakta, fakat Cârullah buna hiç temas etmemektedir. Eğer bu ifadeden ebediyetin olmayacağı anlaşılacaksa, bunun sadece cehennemlikler için değil, cennetlikler için de geçerli olması gerekirdi. Uzun Günlerde Oruç adlı eserinde Cârullah, Arapların, "gökler ve yer var oldukça" ifadesini, ebediyetten kastın sonsuzluk olmadığına delil getirdiklerini ifade etmektedir (Cârullah, 1975, s. 41). Neticede azapta ebediliği ileri sürenlerin delillerinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Kadının şahitliği, kutuplarda oruç tutma vb. fikhî konularda Cârullah'ın açıklamalarını değerlendirirken şu hususu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu gibi ahkâma yönelik konuların birincil kaynakları elbette Kur'an ayetleridir. Fakat Kur'an'ın anlaşılması, yorumlanması ve ondaki çeşitli hükümlerin ortaya çıkarılması belli bir usul çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Söz gelimi bir ayetin manalarının incelenmesi, ondaki inceliklerin ortaya konulması ayrı bir çalışma; bir ayetten dinî hükümler çıkarılması ayrı bir çalışmadır. İslam geleneğinde bu çalışmalar iki farklı ilim dalı tarafından yürütülmüştür. Birincisi tefsir ilmi, ikincisi de fıkıh ilmidir. Her iki ilmin kaynakları inceleme ve değerlendirme biçimlerindeki farklılıkları ve orijinal yönleri gözden kaçırmamak gerekir. Mesela yukarıda sözü edilen Abese suresinde geçen ayetlerdeki maksadın ne olduğunun ele alınıp incelenmesi, yine Allah'ın rahmetinin umumi oluşu meselesi tefsir ilminin konusudur. Buna ilaveten kadının şahitliği ve kutuplarda oruç gibi meseleler, fıkıh ilminin ele alması gereken konulardır (Demirci, 2010, s. 199-214; Demirci, 2017, s. 21-46). İster genel olsun ister güncel olsun ele alınan konudan sağlıklı sonuçlara çıkarmak için bu genel usule dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Musa Cârullah, Müslümanların içinde bulunduğu ilmi, içtimai, siyasi, askeri ve iktisadi geri kalmışlığın; ahlaki yozlaşmanın sıkıntısını çeken; bu sorunlara iyi niyetle çözüm üretmeye çalışan, taklide karşı içtihadı savunan bir İslam âlimidir.

⁴ "Kim de Allah'a ve onun elçisine karşı gelir, Onun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır". Nisa, 4/14.

⁵ "Her kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir". Nisa, 4/93.

Musa Cârullah'a göre İslam dünyasında, içtihat serbestliği ortadan kalkıp fikrî tembellik ve taklit yaygınlaştığı için gerileme başlamıştır. O, içtihadı önem vermiş, iman-amel ilişkisine bir dinamizm getirmiştir. Hayatiyet kazanmayan, davranışa yansımaya imana itibar etmemiş ve ahlaki olmayan bir imana da fazla değer vermemiştir.

Cârullah, çağının tek fikir ve düşünce adamı değildir. O bir hareketin içindeydi ve bu hareketin içinde başkaları da vardı. Cârullah'ı mensubu bulunduğu kadro ile tanımak durumundayız. Amacımız, günümüz problemlerine çözüm getirmek olduğu için yakın geçmişin fikir ve düşünce adamları içinden günümüze ne kadar çok isim taşınabilirse, kültür hayatımız o nispette güçlenir ve daha hızlı kalkınabilir. Bir adım daha ileri giderek ifade edecek olursak, Türk-İslam dünyasının yakın geçmişindeki tüm akımlarını, onları eleştiren karşı akımlarla beraber öğrenmek çok yararlı olacaktır.

Musa Cârullah'ın görüşlerinin şekillenmesinde Kazan Türkleri arasında yaygın olan ve ıslahatçı-yenilikçi bir karakter taşıyan "ceditçilik" akımının yanı sıra, Mısırda Muhammed Abduh, Hindistan'da Şah Veliyyullah ve Şibli Numâni, fikrî planda Muhyiddin-i İbn Arabi ve Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin etkileri görülmektedir. O, çok değişik fikir akımlarından gelen ilim adamlarının birbirinden farklı görüşlerinden azami derecede istifade etmiştir. Kur'an ayetlerine getirdiği yorumlardan hareketle kimileri onu modernist, kimileri de gelenekçi kategoride değerlendirmiştir. Sözelimi; *Hatun* isimli eserinde kadın hakkındaki fikirlerinden dolayı geleneksel görüşleri ve kadim ulemayı ağır bir şekilde eleştiren reformist bir üslup kullanırken, modernist Müslümanlara karşı yazdığı *Büyük Mevzularda Küçük Fikirler* ya da *Kitâbu's-Sünne* isimli eserlerinde, tam bir gelenekçi ve muhafazakâr üslup kullandığı görülmektedir.

Ancak bizim Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışından çıkardığımız sonuç şudur ki; o, ne gelenekçi ne de modernist bir âlimdir. O, klasik İslam mirası ile modern bilimleri senkronize etme gayreti içerisinde olan bir düşünürdür. Onun, bu düşüncesi, Mısır ve Hindistan seferlerinden sonra belirginleşmiştir. Bu yaklaşımı ile o her çağın sonraki devirler için bir şahit olduğunu ifade eden Kurtubi'yi (Demirci, 2019, s. 7-27) de çağrıştırmaktadır. Yani mevcut sosyo-kültürel koşullar geçmiş ile gelecek arasında daima yumuşak geçişi sağlayan bir köprü olarak okunmalıdır. Başka bir ifadeyle, mevcut sosyo-kültürel koşulların dini algılama biçimimizi ve bunun da mezhep-yorum farklılıklarının en temel sebebini oluşturduğunu (Gökalp, 2012, s. 174-185; Gökalp, 2013, s. 1-14) sürekli dikkate almamız gerekmektedir.

Mısırda bulunduğu sıralarda Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh'un modern görüşlerinden istifade etmiş ve Hindistan'da bulunduğu sıralarda da Şah Veliyyullah'ın (1703-1768) düşüncelerinden yararlanmış (Ikram, 2007, s. 221-248). Musa Cârullah'ın savunduğu görüşlerle bu âlimlerin görüşlerinin mukayesesi onlardan etkilendiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Musa Cârullah'ın, geleneksel ve modern olarak adlandırabileceğimiz iki disiplini yani İslami ilimlerle modern eğitimi mezcutme vizyonuna sahip olduğunu hem hayatında hem de eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin bir taraftan Hindistan'da karşılaştığı hadisi reddeden Kur'aniyyûn hareketine karşı *Kitâbu's-Sünne* diye bir kitap yazarak bu görüşü eleştirirken, diğer taraftan *İlahi Rahmetin Umumiliği* adlı eserinde Cehennem'in ebedi olmadığını savunmaktadır. Modernistler, tasavvufa karşı çıkıp, onların yaptıklarını eleştirirken o, mutasavvıfları över ve onların yorumlarını kelamcılara karşı savunur. Bütün bunlar onun, hür akıl ve serbest düşünce ile Kur'an'ı, çağın gereklerine göre yorumlayarak aslında dengeli bir tutum sergilemeye çalıştığını ve bu yönteminin de Şah Veliyyullah ve Şibli Numâni ekolünü devam ettirme arzusunu çağrıştırdığını göstermektedir. Bugün de Müslümanların bu anlayışa ihtiyacı olduğunu kanaatindeyiz.

Bu çalışma açısından önemli olan husus; Kur'an tefsirinde klasik ve modern yorumları doğrudan reddetmek yerine, sahih kaynaklara dayalı her görüşten azami derecede istifade etmektir. Musa Cârullah'ın aslında tam yapmak istediği belki de budur. Müslümanların gurur duydukları örnek tarihsel kültürün yeniden canlandırılmak istiyorlarsa bu, Cârullah'ın da tam demek istediği iki şeyin birleştirilmesiyle mümkündür; Ortaçağ İslam mirası ile modern medeniyetin buluşturulması. Ona göre bu ikisi karşılıklı olarak birbirini dışlamaz, bilakis birbirine bağımlıdırlar; aralarında adeta tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur.

Burada konu doğal olarak Kur'an'ın değişik okunuş/yorumlanış şekilleri arasındaki tamamlayıcı niteliğe de gelmiş olmaktadır. Geline bu noktada, Kur'an'ın nakli/selefî okunuşu ile akli/örfî okunuşu arasında; literal okunuşu ile kültürel okunuşu arasında; Kur'an'ın geleneksel okunuşu ile yenilikçi okunuşu

arasında; Kur'an'ın zahiri okunuşu ile batını okunuşu arasında; Kur'an'ın lügavi okunuşu ile amaçsal okunuşu arasında; Kur'an'ın teolojik okunuşu ile sosyolojik okunuşu⁶... arasında, tıpkı ruh-beden; lafız-mana; öz-işlev; iman-amel; eski-yeni; inanç-eylem; insan-evren; madde-mana arasındaki ilişkiye benzer şekilde⁷ tamamlayıcı bir ilişkinin olduğuna ve Kur'an'ın evrenselliğinin de bu ilişkiyi görmekle en dinamik şekilde anlaşılabilmesine dair yaklaşımların olumlu anlamda dikkat çektiği söylenebilir.⁸

Kısaca, İslami ortaçağ mirası, sosyal tekâmülün ileri safhalarında terk edilmesi gereken bir şey değildir. Bilakis korunması, sahip çıkılması ve öğretilerek modern zamanların yaptığı katkılarla sonraki nesle aktarılması gereken bir kazanım; bir mirastır. Netice itibariyle; Musa Cârullah, İslami ilimlerde bir zihniyet reformu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bu yolda ilerlenecek çok yolun olduğunu belirtmemiz gerekir. Bir şiirde de ifade edildiği gibi;

“Meyhane görevinin yerine getirildiğini düşünme,

Asmaların damarlarında binlerce tadılmamış şarap saklı duruyor” (İslâhî, 1980, s. VIII, 12).

Etik Beyan

“Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Metodu” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aynî, B. (tarihsiz). *Umdetü'l-kârî*, XXII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Bigiyef, M. (1912). *Halk nazârına bir nice mesele*. Kazan.
- Cârullah, M. (1907). *el-Lüzzümüyyât tercümesi*. Kazan.
- Cârullah, M. (1999). *Hâtun* (Yay. Haz.: Mehmet Görmez). Ankara: Otto Yayınları.
- Cârullah, M. (1911). *Uzun günlerde rûze*. Kazan.
- Cârullah, M. (1998). *Kitâbu's-sünne* (Çev. Mehmet Görmez). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Cârullah, M. (1914). *Büyük mevzûlarda ufak fikirler*. Petersburg.
- Cârullah, M. (1933). *Kur'an-ı Kerim ayeti kerimelerinin nurları huzurunda bâtun*. Berlin.
- Cârullah, M. (tarihsiz). *Edebiyyât-ı arabîyye*. Kazan.
- Cârullah, M. (1975). *Uzun günlerde oruç* (Sadeleştiren: Yusuf Uralgıray). Ankara.
- Cârullah, M. (1909). Rahmet-i ilahiye umumiyeti hakkında itikadım. *Şura*, No: 23, 1 Aralık.
- Cârullah, M. (1933). *Kur'an-ı Kerim âyet-i kerimelerinin müciz ifadelerine göre ye'cüc*. Berlin.
- Çelik, H. ve Eyüpoğlu, O. (2016). Vahiy bağlamında Kur'an-sünnet ilişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 35-64.
- Demirci, M. (2010). Mana ile hüküm ayırımında tefsir ilminin yeri. *İslâmî İlimler Dergisi*, 1(1), 199-214.
- Demirci, M. (2015). Murâd-ı ilâhînin anlaşılması ve yorumlaması ile ilgili ontolojik zorluklar. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 28, 67-92.
- Demirci, M. (2017). Tefsir ilminin mahiyeti. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-46.
- Demirci, M. (2019). Ahkâm-ı Kur'an ve Kurtubî'nin tefsir anlayışı. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 27, 7-27.
- Doğan, R. (2002). Musa Cârullah'ın maarif ve usûl-i cedîd hakkındaki görüşü. *I. Uluslararası Musa Cârullah Bigiyef Sempozyumu*, TDV-Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.
- Eyüpoğlu, O. ve Okuyan, M. (2008). Kur'an'ın sosyo-kültürel koşulları dikkate alışı: Ma'rûf kavramı Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 175-213.
- Eyüpoğlu, O. ve Yıldız, M. (2014). Kur'an ve tarihsellik: Beşeri eylemin toplumsal sınırı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 97-130.

⁶ Kur'an'a yönelik “geleneksel-kültürel” şeklindeki iki temel okuma biçiminin değişik şekillerde adlandırılması konusunda özlü bir tablo için özellikle bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s.177.

⁷ Kur'an'a yönelik olarak sergilenen “geleneksel-kültürel” şeklindeki iki temel okuma/yorumlama biçimi arasında, tıpkı eşyanın tabiatında mevcut olan öz-işlev uyumuna benzer bir uyum söz konusudur. Bu konuda karşılaştırmalı bir irdeleme örneği olarak bak., Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, s.46.

⁸ Bu hususta birkaç örnek olarak, Kur'an'ın örf/ma'rûf bağlamında sosyo-kültürel-tarihsel koşulları olumlu anlamda dikkate alışı (Eyüpoğlu ve Okuyan, 2008, ss.175-213; Eyüpoğlu ve Yıldız, 2014, ss.97-130); Kur'an kıssalarının bireysel dini tecrübe ve toplumsal işlevsellik açısından taşıdığı değer (Eyüpoğlu, Çelik ve Yıldız, 2017, ss.263-287); Kur'an'ı anlamaya yönelik olarak sergilenen literal-kültürel veya selefi-aklı yaklaşımlar arasındaki tamamlayıcı nitelik (Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, ss.39-48; Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, ss.163-198); benzer şekilde Kur'an'ın ahlaki boyutuyla dini boyutu arasındaki tamamlayıcılık (Eyüpoğlu ve Perşembe, 2018, ss.79-96); Kur'an'ın itaat kavramı bağlamında rasyonelliğe, bilimselliğe/nesnellığe, eleştirel düşünceye; ruhsal tatmine, hukuki-siyasi meşruiyete ve toplumsal huzura verdiği değer (Eyüpoğlu ve Usta, 2019, ss.347-378) ve din ile diğer tüm toplumsal kurumlar arasındaki tamamlayıcı nitelik (Eyüpoğlu ve Perşembe, 2019, ss. 464-483) gibi konular sayılabilir.

- Eyüpoğlu, O. ve Yıldız, M. (2016). Kur'an'ı anlamaya yönelik literal ve kültürel yaklaşımların sosyal değişmeye uyum açısından işlevselliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 163-198.
- Eyüpoğlu, O., Çelik, H. ve Yıldız, M. (2017). Bireysel dini tecrübe ve işlevselcilik açısından Kur'an kıssaları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 263-287.
- Eyüpoğlu, O., Düzenli, M. ve Çoşar, H. (2017). İpek Yolu'nda din ve kültür etkileşimleri bağlamında Kur'an'a yönelik selefi ve akli yaklaşımların işlevselliği. İçinde, *IV. Avrasya sosyal bilimler forumu, tarihten günümüze "İpek Yolu" algısı: Yaklaşımlar ve yeni arayışlar sempozyumu* (ss.39-48). 21-22 Nisan 2016, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Eyüpoğlu, O. ve Perşembe, E. (2018). İşlevsellik açısından ahlak-din ilişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 79-96.
- Eyüpoğlu, O. ve Usta, N. (2019). İtaat kavramının gerekçeleri açısından Kur'an'ın eleştirel düşünceye bakışı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 347-378.
- Eyüpoğlu, O. ve Perşembe, E. (2019). Din ve toplumsal kurumlar arası ilişkilerdeki tamamlayıcı niteliğin önemi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(4), Aralık, 464-483.
- Fahredden, R. b. (1910). *Rahmet-i ilahîye meselesi*. Orenburg.
- Gökçalp, Y. (2012). Bölgesel sorunların çözümünde mezhep faktörünün yeri ve önemi. İçinde, *II. bölgesel sorunlar ve Türkiye sempozyumu bildiriler kitabı* (ss.174-185). 1-2 Ekim 2012, Kahramanmaraş.
- Gökçalp, Y. (2013). Mezheplerin anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki'nin metodu; İslam'da birlik ve ehl-i sünnet. İçinde, *Ahmet Hamdi Akseki sempozyumu* (ss.1-14). 8-9 Kasım 2013, Antalya.
- Görmez, M. (1999). *Musa Cârullah Bigîyef*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hasan, İ. b. (1983). *et-Tefsîru'l-me'sûr an Ömer b. Hattab*. Beyrut.
- Ikram, S. M. (2007). *Manj-e-kavsar (wave of paradise)*. 23 ed., Lahor: Idare-i Saqafat-i-Islamia (Institute of Islamic Culture).
- İslâhî, E. A. (1980). *Tefsîr-i tedebbür-i Kur'an*. Lahor: Dârü'l-İşâ'ti'l-İslâmiye, I-IX.
- İsfehânî, R. (2010). *el-Müfredât* (Çeviren: Yusuf Türker). İstanbul: Pınar Yayınları: 227.
- İzmirli, İ. H. (1341). *Nârın ebediyet ve devamı hakkında*. İstanbul.
- Nâhid, H. (1911). *Türkiye için necat ve i'tilâ yolları*. İstanbul.
- Öztürk, H. (2019). Musa Carullah'ın Kur'an anlayışı. İçinde Muhittin Düzenli; Yusuf Gökçalp; Ali Yüksek (Edt.), *Orta Asya alimlerinin İslam medeniyetine katkıları* (ss.765-776). Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim 2018 Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Sabri, M. (1335/1916). *Yeni İslam müctehidlerinin kıymet-i ilmîyesi*. İstanbul.
- Sabri, M. ve Cârullah, M. (1996). *İlahî adalet* (Sadeleştiren: Ömer H. Özalp). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Togan, Z. V. (1947). *Tasvir Gazetesi*, 24 Eylül.
- Ulaş, S. (1993). *Musa Cârullah'ın "Hatun" adlı kitabı ışığında İslam kadını* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Azap. *TDV İslam ansiklopedisi*, 4, 302-309, Ankara.
- Yüksek, A. (2015). Taberi mezhebinin ortaya çıkışı ve karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, 455-482.
- Yüksek, A. (2018). İslam hukukunun göç ve fakirlik sorununa bakışı ve çözüm önerileri. İçinde Ercan Oktay, Metin Aksoy, Ömer Faruk Karaman (Edt.), *Uluslararası orta Asya sempozyumu bildiriler kitabı, göç, yoksulluk ve kimlik* (ss.363-373). 17-20 Nisan 2018, Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Yüksek, A. (2019). İmam Serahsî'nin orta Asya coğrafyasındaki İslam hukuk anlayışına etkisi. İçinde Muhittin Düzenli; Yusuf Gökçalp; Ali Yüksek (Edt.), *Orta Asya alimlerinin İslam medeniyetine katkıları* (ss.613-627). Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim 2018 Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Musa Cârullah (1875-1949), a scholar from Kazan, is a notable thinker and actionist. His understanding of the Qur'an was deeply affected by his time. He searched for answers to problems of his time through the Qur'an, tried to make an intellectual revolution in the Islamic world, saw the solution of the contemporary problems of Muslims to return to the Qur'an and made a significant contribution to Islamic Civilization with his comments.

In this article, we analyse his understanding of the Qur'an, role of understanding the Qur'an in revival of Muslims, his answers to social issues through the Qur'an and his modernist method and interpretation method of the Qur'an.

In this context, the basis of his understanding of the Qur'an contains the Qur'an and Sunnah, universality of the Qur'an, being the evidence of the free mind and innovation and newness. Thus, the aim of this article is to identify Musa Cârullah's understanding of the Qur'an, to determine his point of views and to present his Qur'anic understanding that he based his comments on.

In short, his approach is examined from point of traditionalist and modernist interpretations and it is concluded that he is a thinker in a struggle for synchronising classical Islamic inheritance and modern sciences.

Musa Cârullah was a Muslim scholar who concerned with Muslims' scientific, social, political, military and economic backwardness and moral degeneration in his own time and tried to find solutions for those problems with a good intention and defended reasoning (*ictihad*) against blind imitation.

According to Musa Cârullah, Muslim world began to decline because the freedom of reasoning disappeared and intellectual laziness and imitation spread. He gave importance on reasoning and brought dynamism to the relationship between faith and action. He did not accredit to the belief that had not vitality and reverberate to behavior, and did not give more importance on the faith that had not contain morality.

Cârullah was not only one thinker and idea man in his time. He was in a movement and there were others too. In shaping of his thoughts the movement of innovation, (*Ceditçilik*) that was common among Kazan Turks and contained a character of reforming and innovation, had played a great role. In addition, thoughts of some scholars such as Muhammad Abduh from Egypt, Şah Valiyyullah from India and Şibli Numani and Muhyiddin-i İbn Arabi and Ebu'l-Alâ el-Maarrî also affected on him. He took many advantages from various scholars' thoughts that came from different currents of ideas. On his interpretations on the Qur'an, while some scholars accepted his as a modernist, others evaluated him as a traditionalist. For example, it is seen that while he criticized heavily traditionalist thoughts and ancient scholars on women rights with a modernist wording in his book called *Hatun*, he used an exact traditionalist and conservative wording in his book called *Small Ideas in Great Issues (Büyük Mevzularında Küçük Fikirler)* or *Kitâbu's-Sünne* which he wrote against modernist Muslims.

However, when we evaluate his understanding of the Qur'an we can conclude that he was neither a modernist nor a traditionalist scholar. He was a thinker in a struggle for synchronizing classical Islamic inheritance and modern sciences. His thought crystallized after his voyages to Egypt and India

While when he was in Egypt he took advantages of modern views of Cemaleddin Efgani and Muhammad Abduh and views of Şah Veliyyullah (1703-1768) during his time in India. When we compare the views of Musa Cârullah with those of other scholars, it is clearly seen that he was affected by their views.

It is possible to see that Musa Cârullah had a both traditional and modern discipline that is he synchronized Islamic knowledge with modern scientific knowledge at both his life and works. For example, on the one hand he wrote a book called *Kitâbu's-Sünne* that rejected the views of Quraniyyun movement in India that rejected the hadiths of the Prophet Muhammad, on the other hand he advocated that Hell was not eternal in his book called *Generality of Divine Mercy (İlahi Rahmetin Umumiliği)*. While modernists opposed the Sufism and criticized their deeds, he praised for Sufis and defended their interpretations against theologians. All of these indicate that he tried to interpret the Qur'an with a free mind and thought in consistence with the necessity of his time and followed a balanced way through continuing the way of school of Şah Veliyyullah and Şibli Numâni.

What is important is from this study is that one should take advantage of any kinds of views based on the sound resources instead of rejecting directly classical or modern interpretations of the Qur'an. According to him, bringing together the Islamic inheritance of Middle Age with modern civilization is not contradicted to each other but they depend on with each other. The Islamic inheritance of Middle Age cannot be left for the improvement of social evolution. In contradictory, it is an earnings and inheritance that should be protected, adopted and transferred to the next generations with its contributions done by modern time. At the end, Musa Cârullah tried to achieve a mentality reform in Islamic sciences.

As a conclusion, it can be said that Cârullah tried to indicate that at reading of the Qur'an there was a complementary relationship between past and present, mentally and customary; traditional and innovator; external and internal. All of these relationships are like a relationship between soul and body; work and meaning; self and function; faith and good deed; ancient and new; belief and action; human being and universe; matter and spirituality. Lastly the universality of the Qur'an indicates most dynamically these relationships.